

PE MARGINEA UNUI GLOSAR DIALECTAL.

Atestări „involuntare” (V)

IULIA MĂRGĂRIT

La parcurgerea unui glosar dialectal, lectorul are posibilitatea de a face cunoștință cu două categorii de cuvinte. În mod firesc, cele dintâi, asupra cărora se oprește, compun corpusul de cuvinte, reținute de către autor în acest scop. Dacă „se adâncește în lectură”, atunci are revelația unei fațete de plan secund, în sensul reperării altor cuvinte, în definiții, – care au servit la reproducerea cât mai fidelă a unui anumit semantism – ori chiar în citatele selectate pentru a ilustra un sens, o formă. Făcând uz de lectura integrală a fiecărui paragraf monografic, de la un capăt la celălalt al glosarului, cititorul va dobândi o recoltă, deloc neglijabilă, de lexeme lăsate în afara interesului momentan al autorului din diverse motive care aici nu interesează. Ceea ce ar trebui să intereseze ar fi urmărirea acestei „mase” lexicale, evident, din punctul de vedere al posibilității de a recupera componentele acesteia într-un virtual glosar, pentru compatibilitatea lor cu profilul unei astfel de lucrări. Categoria de lexeme identificate, susceptibile de a fi promovate într-un corpus de cuvinte, le-am denumit „atestări involuntare”, pentru că, prin poziția lor, dincolo de voința autorului, confirmă o realitate lingvistică, neluată în calcul de către acesta.

Cazul de față reprezintă încă o întreprindere de acest fel, dovadă a situației generale, reperabile la nivelul lucrărilor din categoria glosarelor. Oprindu-ne asupra *Glosarului dialectal*, semnat de Ștefan Pașca¹, am reținut o cantitate eterogenă de material, potențial interesant științific. Pentru comentariu, am recurs la o anumită sistematizare, după diverse criterii orientative.

1. După principiul atestării, se pot separa două categorii: 1. cuvinte inedite.
2. cuvinte confirmate de dicționare.

1.1. *Cuvinte inedite ca sens și / sau formă.*

1.1.1. *Unități lexicale simple.*

aseamăn s.m. „seamăn” s.v. *pocauă* „**aseamăn**, pereche” (Turda). Cuvântul atestă existența prefixului *a-* < lat. *ad*, în zonă, susținut de prepoziția omonimă, și, în

¹ Ștefan Pașca, *Glosar dialectal* [Pașca, *Gl.*], alcătuit după material dialectal cules de corespondenți din diferite regiuni. București, Editura Cultura Națională, 1922 (Academia Română, Memoriile Secțiunii literare. Seria III, tom. IV, mem. 3).

același timp, caracterul labil al acestuia, evident în jocul formelor simple și al celor cu augment (formele hipercorecte confirmând cursul acestuia în anumite regiuni). Extensiunea cuvântului, în cazul de față, se explică prin atracția verbului *asemăna* (*refl.*) < lat. *assimilare* și a familiei acestuia, care, alături de *semăna* < lat. *similare*, ilustrează procesul de amplificare și simplificare, pe baza formantului *a-*. Pentru cazul invers, v. *infra*, *stupuș*;

boabe s.f. pl. [fig.] „desene geometrice, de formă rotundă, de dimensiuni mici, repetate simetric pe o țesătură de altă culoare; picățele” s.v. *puioară* „haină femeiască făcută dintr-o stofă cu **boabe** albe” (Turda). Este vorba de un regionalism care corespunde lexemelor *buline*, *picățele*, din limba standard;

ciopor s.n. „cireadă de boi” s.v. *ciurdă*, în conformitate cu departajarea operată de autor în definiție „cireadă de vaci/cea de boi se numește **ciopor**” (Turda). S-ar putea să reprezinte o modificare semantică locală;

coanele s.f. pl. „ielele”, var. contrasă din *cocoanele*, s.v. *ciriclii*, se înscrie între numele acordate, de către săteni, unor personaje fantastice feminine, drept *captatio benevolentiae* (informația provine din Gorj). Pentru credibilitatea explicației apelăm la un scurt fragment dintr-un descântec de *apucat* pentru sugari, din Olt, județ de frontieră între Muntenia și Oltenia, encomiastic în formula de adresare: „— *Veniți, voi, lăudatelor și trandafirilor, vrednicilor și puternicilor, cuconițelor, preoteselor și jupâneselor*” – Iovescu, *Nunta*: 150);

dambla s.f. s.v. *vânt* „în anume întrebuițări are înțeles de întâmplare rea, **dambla**”, cu o completare a explicației, furnizată de autor „e cunoscută teama pe care au țărani față de vânt, mai ales toamna” (Bihor, Huned.). De fapt, este vorba de convingerea că anumite maladii de felul apoplexiei, paraliziei, sunt colportate de către „fenomenul meteo”. Dezvoltarea de sens, lipsește din sursele documentare. Nici ȘIO și nici Suciu II nu au identificat-o;

desrăsuci vb. tranz. „a executa o operație inversă celei de răsucire” s.v. *deslâna* „a destrăma, a **desrăsuci** lâna toarsă” (Bistrița-Năsăud). Încadrabil în categoria formațiilor spontane, create pentru a exprima inversul unei acțiuni, verbul nu a fost preluat în DLR, probabil nu din acest motiv, ci datorită poziționării în definiție, ca „atestare involuntară”;

duhănaș, dim. afectiv (Pușcariu 1937: 310) de la *duhan* „tutun” s.v. *păpa*: *Îmi păpai azi duhănașu la baie* (Criscior-Hunedoara). DLR a înregistrat, exclusiv, numele de agent omonim. În acest caz, relația de omonimie nu afectează comunicarea, derivatele având funcții diferite: obiect, subiect;

feciorand s.m. dim. (după DA, prin Ban. și Transilv., s.v. *feciorandru*), figurează s.v. *țangâu* (Turda). Cuvântul a fost redimensionat, prin contragere din forma integrală *feciorandru*, probabil, nu atât din cauza lungimii, cât a repetării laringalei [r] (alte derivate cu același afix, în absența consoanei menționate, nu au suferit modificarea: *băiețandru*, *flăcăiandru*, poate, și pentru că sunt dublate de cvasisinonimele *băietan*, *flăcăoan*). Prin suprimarea parțială a afixului, în cazul semnalat, între formele lungi și cele scurte ale seriei se realizează o anumită simetrie: *băiețandru*, *flăcăiandru*, *feciorandru* față de *băiețan* (și *băiețan*), *flăcăoan*, *feciorand*;

feștele s.f. pl. „vopsele” s.v. *căni* „a vopsi ouăle de Paști: *Se pun în «zăr» «feștele», «scorțișori»* (Valea Someșului). Cuvântul-titlu ar putea reprezenta pluralul deverbalului *feșteală*. La rândul lui, la data apariției glosarului, verbul *fești* este atestat numai în Maram. (Bud, P.P.: 78). Abia peste câteva decenii va dispune de atestări mai numeroase: MAT. DIALECT. I: 255, pentru Petroșeni, *Lexic. reg.*, II: 99, Hunedoara, sau, chiar în afara arcului carpatic: Vâlcea, *ib.*: 25. În MDA, va fi inclus pe baza informației din *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române*, II. Casa. Sibiu, „Dacia Traiană”, 1926. În conturarea cuvântului, aportul sinonimului *vopsele* (sg. *vopseală*) a fost, probabil, decisiv;

feștui vb. tranz. „a vopsi” s.v. *neruc*: „— *Bagă de seamă, să nu-mi feștue lăna nerucă!*” (Crișcior-Hunedoara). Verbul ar fi putut apărea prin schimbare de sufix de la *fești*, în ipoteza că acesta ar fi cunoscut o atestare mai largă;

fețeze, să ~, în expr. *~ ~ pâinea*, vb. tranz. conj. prez. 3 sg. [la copt] „să prindă culoare pâinea, să se rumenească” s.v. *zăgneată* „mănunchi de nuiete aprinse în gura cuptorului ca «să fețeze pâinea»” (Sângeorz-Băi). DA a înregistrat *feți* 1. cu mențiunea (rar) „a colora, a sulemeni; a vopsi subțire”, după Polizu, *Dicț. Denominativul este analizabil prin baza derivativă față* înv. „culoare”, după dicționarul-tezaur, calc impulsiv de slavonă, unde *lice* semnifică, deopotrivă, 1. „visage”. 2. „couleur”. Începând din secolul al XVII-lea, și până în plin secol al XX-lea, *față*, cu înțelesul calchiat, a cunoscut o largă răspândire, întrucât suplinea un gol în limbă: lat. *color* nu fusese moștenit de limba română. Așa se explică glosa DA pentru *coloare* 1. „*față* II.2., *floare* IV.2.”, o evidentă succesiune sinonimică, cu cel de al doilea membru, tot un calc din slavonă (DA s.v.), uzual încă în 1934 (anul de apariție a volumului F-I, din DA). Crearea verbului *feța*, deloc întâmplătoare, a fost înlesnită de un anumit antecedent. Între timp, baza derivativă dezvoltase o accepție specifică domeniului culinar, cu referire la produsele preparate prin coacere: „colorit special, obținut la cuptor”, inclus, de multe ori, în „fișa de prezentare” a unui asemenea produs: *În Țara Românească, brutarii adună rămășițele... simiților, covrigilor, lipiilor și a brânzeturilor, le înmoaie și amestecul făcut îl coc din nou și-l vând sub numele de pogace. Forma e de turtă și... față aproape cafenie* (Zanne, P., IV: 95). Textele dialectale, culese din Muntenia, confirmă înțelesul și în bucătăria țărănească: *Și la urmă, îl spoim [cozonacul] cu gălbenare de ou să-i facem față [= culoare] frumoasă* (AFLR / pct. 834). Graiurile din aria nordică „au mers mai departe”, creând verbul aferent, mărturie a perpetuării semantismului arhaic, calchiat după slavonă. Longevitatea înțelesului, a fost asigurată de posibilitatea decriptării acestuia într-o cheie aproximativă, dat fiind sensul de largă răspândire *față* „aspect general”. *A feța pâinea* „a rumeni...” constituie o expresie inedită, nu numai prin conjugarea diferită a nucleului verbal, în comparație cu DA, dar, mai ales, prin complementul direct. Din păcate, prin condiția de „atestare involuntară”, expresia a fost condamnată la nepromovare în rândul cuvintelor-titlu, implicit, la necunoaștere; *fleandură* s.f. s.v. *ștefănie* „lovitură cu palma, **fleandură**”, comunicat din Bistrița-Năsăud;

fușări „a trage chiulul” se întâlnește în explicația etimologică, pentru verbul-titlu, *înțepușca*: „– Hai, curățește-mi poalele, că de cusut le-oi înțepușca eu mintenaș. Contaminat [sic!] din *înțepa* «a împunge» și *pușca* «a fușări, a trage chiulul»” (Sângeorz-Băi);

hădăragă s.f. s.v. *ciuzi*: *Verigi care se pun la hădăraga sau mânerul îmblăciilor* (Someș); s.v. *dârjea*: *Bota, bățul de care se ține hădăraga îmblăciilor* (id.). Schimbarea de gen s-ar putea datora atracției exercitate de *botă*, prin care se și definește;

înholba, a ~ *ochii*, glosa verbului *îmbălgina*: *îmbălgină ochii!* = *înhoalbă ochii!* (Jina, Sibiu) (DAmS.). În atașarea prefixului (*holba* > *înholba*) nu poate fi străină relația de sinonimie care ar fi determinat analogia;

motocină s.f. „moț, moțochină” s.v. *copală*: „rudă [= prăjină, par] cu **motocină** în vârf care se pune în vie în semn de oprire” (Valea Someșului). Pentru crearea cuvântului, am putea invoca depalatalizarea, cu punctul de plecare *moțochină* > *moțocină* > *motocină*, pentru departajare sg./pl.;

nedespoiat [porumb ~] adj. fig. „cu pănușe” s.v. *drugă*: *porumbul nedespoiat și nesfârâmat* (Sângeorz). Derivatul analizabil prin *despoia* „a înlătura pănușele de pe știulete”, în mod surprinzător, cu atestări în aria sudică – DGS II, s.v. *despuia*¹, preluat ca element regional în DLR s.v. 5., atestă o circulație mai largă;

nesfârâmat [porumb ~] adj. „nedezechiat” v. *nedespoiat*;

opreliște s.f. „sperietoare” s.v. *ciurc* „**opreliște**, ciuhă, semn pus în fânațe care arată că e oprit păscutul” (Someș). Denominativul se explică prin baza *opreală*, la rândul ei, un deverbal, care, fapt important, perpetuează semantismul arhaic „a interzice” (v. DLR s.v. *opri* 4., cu citate pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea);

pânzărie s.f. „pânză” s.v. *motroască* „un scăuneț înfundat cu **pânzărie**” (Turda). În ciuda sufixului colectiv, derivatul nu confirmă valoarea, fiind sinonim cu baza (cf. *mătăsărie* înv. și reg. „șesătură de mătase”: *Mi-ai prăpădit rochia de mătăsărie* – Caragiale, *Opere*, IV: 267);

pocâși adj. pl. [d. cai, măgari] „cu picioarele umflate” s.v. *ciumpaș*: *E ciumpaș ca măgarii hăi pocâși; umblă ciumpaș de picioare* (Bistrița-Năsăud). Față de *pocoș* „id.” < magh. *pokos*, *pocâși* reprezintă o variantă locală;

pucului vb. s.v. *tâmbuli* „**a pucului**, a ajunge la înțelegere” (Someș). Neatestat până în prezent, *pucului* s-ar putea raporta la *păcui*, cu același înțeles, inclus ca var. s.v. *păciui*. Unica atestare provine din Jipescu, O.: *Nici o sută de ani n-au păcuit!* (ap. DDRF, cf. DLR). Pentru verbul în discuție, *pucului*, ca ipoteză de apariție, presupunem schimbarea de sufix, *păcui* < *păcălui*, urmată de modificări fonetice inerente, poate sub influența expr., foarte frecvente în aria nordică, *a pune pace* „a înceta ostilitățile, a încheia pace”, dat fiind semantismul verbului (cf. volumul recent de M.M. Deleanu, *Pune, Doamne, pace-n țară!*, Timișoara, 2015);

purculeț (de fân sau de otavă) s.n. s.v. *clăpiță* (Hunedoara), nu figurează în DLR s.v. *purculete*. El ar putea reprezenta o refacere din pl. *purculeți*, sg. *purculete* (v. DLR s.v. *porculete*);

scăuneț s.n. dim. de la *scaun* s.v. *motroașcă* „**scăuneț** înfundat cu pânzărie” (Turda);

scorțișori s.f. pl. s.v. *căni* „a vopsi ouăle de Paști (*Se pun în «zăr» «feștele» și «scorțișori»*)”. Pluralul semnalat nu apare în DLR: *Băcanul* [pentru colorat] *se mai numește și scorțiță, scorțișoară sau lemnuș* (Pamfile, Lupescu, *Crom.*: 186). În acest caz, nu excludem posibilitatea unui plural analogic poate după *crengușoară*, pl. *crengușori*, utilizată, de asemenea, în cromatica populară;

spetează s.f. s.v. *peteică* „împletitură de sfoară de tei sau **spetează** în care se pune oala cu supă care se duce la lucrători la țarină”.

1.1.2. Unități lexicale dezvoltate.

1.1.2.1. Cuvinte compuse.

căldare de fiert „cazan pentru fiert țuică” s.v. *poarcă* „vrana butoiului în care se transportă, la **căldarea de fiert**, prunele pentru țuică” (Gorj);

făină de cucuruz „mălai” s.v. *lăpiștoc*: „turtă de **făină de cucuruz...**”;

făini de piatră „nisipuri aurifere” s.v. *romuri* „**făini de piatră**, trecute prin șteampuri, care conțin aur” (Huned.). Compusul a apărut, firesc, în zonele de exploatare a metalului prețios din Apuseni și din împrejurimi;

fântână cu bortă „construcție alcătuită dintr-o groapă cilindrică sau prismatică, cu pereții pietruți, cu ghizduri, săpată în pământ și care servește la alimentarea cu apă” s.v. *bududău* (Sibiu). Numele cu determinant marchează distincția între *fântână* „izvor (natural)” (sens etimologic, v. lat. *fontana*, având curs în zonă) și amenajarea făcută de om;

frunză de cucuruz „pănușă” s.v. *pițeană* (Turda). Compusul a promovat motivul melosului popular, *frunză*, în nord, față de *foaie*, în sud, de fapt, sintagma corespunzătoare, în cazul de față, fiind *foaie de porumb*: [Porumbul] *se culegea curat, foaia de porumb rămânea la tufă* (TDM III: 908, pct. 852, Drăgoiești, Ilfov);

învelitoarea de la gât „fular” s.v. *flutură* „**învelitoarea de la gât** înnodată în forma unui fluture” (împrejurimile Sibiului). Glosa corespunde, mai degrabă, unei improvizații, în absența termenului specializat;

neam slab „neam prost” s.v. *genciu* „**neam slab**, înapoiat, păcătos” (Maramureș);

slabă de lucru „ineficientă, fără randament” s.v. *drugă* „nume de ocară dat femeilor bune de gură și **slabe de lucru**” (Sângeorz);

șezutul de la trăsură s.v. *jiț*, definiția constituie o glosă improvizată, demnă de aceea din DA s.v. *jeț* 2. „lăvicioara mobilă, îmbrăcată în piele, mai adesea cu răzemătoare, care se pune în căruță”.

1.1.2.2. Expresii:

„*a face mușama*” s.v. *cotârji* (Bihor). Neînregistrată pentru Transilv., expresia semnifică „a mistifica, a ascunde, a face să dispară ceva fără urme, a face curat pentru a distruge probele unei fapte”. Atestarea prezintă interes, ca punct de plecare pentru versiunea verbală a expresiei citate, *mușamaliza* (cf. Dimitrescu, *Locuțiuni*: 54 – *pentru a explica verbele a închiria, a încolți, a mușamaliza, a iordâni, trebuie să pornim de la unitățile locuționare: a da, a lua în chirie, a lua în colți, a face*

mușama, a duce cu iordanul; pentru aceeași opinie, v. și Jordan, *Stilist.*: 312), și, totodată, pentru a confirma prezența elementelor turcești dincolo de Carpați. După Suciuc 2011: 256: *cercetările dialectale nu revelaseră încă, la sfârșitul secolului al XIX-lea, faptul că românii ardeleni foloseau deja, în unele cazuri, chiar cu câteva veacuri înainte, destul de multe cuvinte de origine turcă, majoritatea acestora trecând munții și extinzându-se în spațiul transilvănean ca urmare a relațiilor, contactelor și schimburilor neîntrerupte între locuitorii de dincoace și de dincolo de Carpați. Acesta este și argumentul pentru care am reținut locuțiunea, de largă circulație, în afara arcului carpatic;*

a (se) înveli la cap „a (se) îmbrobodi” s.v. *chindeu* „un fel de pânză în forma unui ștergar cusut la capete cu flori și «cipcă» cu care se învelesc la cap femeile în sărbători” (Someș);

pă-țacă-pă-mică [sic!] „continuu, mereu, întruna, în fiecare clipă”, s.v. *iușdi* „a se chinui într-o boală”: *Era rău beteag; tăt pă-țacă-pă-mnică se iușdea, de gândea că nu-i cu mîntea toată* (Huned.). Construită pe baza unui vechi cuvânt moștenit din latină *mică* < *mica*, conservat în expresii *a face (pe cineva) mici și fărăme* „a nimici, a face praf și pulbere”, *pe mică, pe ceas* „continuu, mereu”, în pron. negativ *nimic(ă)* < *ne mica*, în diverse variante, expr. marcată grafic a cunoscut modificări prin ajustare eufonică, *pe mică, pe țică*, dar și confuzii, prin uitarea cuvântului moștenit: *pe nimică, pe țică* (cf. DLR s.v. *țică*). Varianta identificată, exclusiv, ca „atestare involuntară”, nefiind „la vedere”, nu a fost valorificată de DLR. Grafia în care a reprodus-o Șt. Pașca atestă tendința către fuziune, fapt confirmat, ulterior, în *pățacămică*, adv., modelat prin contragere, inclus în „Vocabular regional” – Țara Bârsei, deci tot din Transilv. (LR, VIII, 1959, nr. 5: 86). Varianta sudată se explică, pe deplin, prin „atestarea involuntară” reperată în Pașca, *Gl.*;

a sta nod „a sta grămadă” s.v. *bot* (Someș), metafora nucleului lexical exprimă modul extrem de strâns și înghesuit, ca organizare a unei mulțimi, într-o situație dată.

1.2. În categoria faptelor atestate am distins mai multe subcategorii.

1.2.1. „Ateștarea involuntară” din Pașca, *Gl.*, orientându-ne după dicționarul-tezaur, ar fi constituit cea de a doua confirmare:

afundătură s.f. s.v. *zănoagă* „**afundătură** într-un râu, vâltoare” (Alba). DA înregistrează cuvântul, pentru acest semantism, cu o singură apariție, în scrierile lui Ispirescu, citată, de altfel, și în CADE. Sensul atribuit de cele două surse: „înfundătură”, în SDLR este înlocuit cu „adâncitură”, reproducându-se, astfel, sensul corespunzător;

aur slobod „aur masiv” s.v. *troc*: *La anumite intervale, băieșii care lucrează pe aur slobod sunt reținuți la ieșirea de la șut pentru a fi examinați dacă au furat sau nu*. Conturat în limbajul băieșilor, *aur slobod* a fost selectat de Frâncu, Candrea, M.: 41 între cuvintele întrebunțate de aceștia ca „termeni speciali” [= specifici];

bordeu s.n. „locuință primitivă săpată în pământ” s.v. *cocioarbă* „**bordeu**, hurubă” (Turda). Inovația a apărut, probabil, prin refacerea unui nou sg. după pl.

bordeie sau după dim. *bordeuț*, fiind confirmată pentru partea de nord, doar de SDLR, motiv pentru care l-am reținut în listă. Varianta prezentă în GN I: 502, pentru jud. Fălciu (*dinaintea bordeului*) nu a fost valorificată în DA. Mult mai târziu, DGS I confirmă *bordeu* s.v. *bordei*, pentru jud. Tulcea;

ciucălău de cucuruz „știulete” s.v. *puțiene* „pănușile care se desprind de pe **ciucălăul de cucuruz**” (Năsăud), consemnat în DA dintr-o singură sursă: *Câte o broșură învățătoare meșteșugului de a face zahăr din ciocălăii de cucuruz* (Negruzzi, I: 3, după DA) necesită determinant datorită sintagmei paralele *ciucălău de brad* „con (de brad)”, cunoscută în graiurile nordice: *Ceaiul cucuruzului de brad alină durerea de măsele* (Păcală, *Rășinari*: 256);

clevetici s.m. „intrigant” s.v. *lefârgău*, după DA, numele personajului din piesa lui Vasile Alecsandri ar reprezenta o creație de autor. MDA a renunțat total la cuvânt. Oare acesta va fi fost motivul?;

gozari s.m. pl. s.v. *avrămuț* „numire ce să dă aurului de către cumpărătorii contrabandiști numiți «**gozari**», pentru a nu fi înțeleși”; s.v. *mijgoarț* („aur», e un termen argotic al băieșilor și al **gozarilor**”) (Apuseni). Derivatul fusese reținut deja de Frâncu, Candrea, M: 40;

gujbă s.f. „legătură” s.v. *curmete*, în DA, var. *gujbă*, s.v. *cujbă*, a fost comunicată, de pe Valea Someșului, de N. Drăganu, iar în Pașca, *Gl.*, provine din Gorj;

hurubă s.f. „bordei” s.v. *cocioarbă* (Turda) apare, anterior, tot pentru aceeași provincie, în *Doine*: 145;

lăbărtoasă adj. f. s.v. *tâmpână* s.f.: „burtă **lăbărtoasă**” (Valea Someșului), în DLR figurează cu o unică atestare, preluată din *Gl. Argeș*, deci, pentru o arie opusă;

mezdreală s.f. „unealtă cu care se netezește un lemn, **mezdreală**” s.v. *cuțitoaie*, comunicare din Gorj, dar înregistrată și din Beiuș (v. DLR s.v. *mezdrea*);

nădrăgar s.m. „nume depreciativ dat de țărani persoanelor care poartă pantaloni (croiți, după moda apuseană)” s.v. *fliort* (Valea Someșului). Pentru *nădrăgar*, DLR înregistrează o singură atestare din Transilvania, cea din Pașca, *Gl.* ar fi fost a doua și tot din aceeași zonă;

spornică adj. f. „fecundă” s.v. *iepurină* „femeie **spornică**, cu copii mulți”. Cu acest sens, cuvântul a fost reținut în DLR în virtutea unei mențiuni din opera lui Petru Maior.

1.2.2. „Atestarea involutară” confirmă unele elemente învechite ca formă sau sens.

a prep., ~ *munte* „la...” s.v. *flamă*: *S-a dus a munte cu toată flama* (Jina). Înregistrarea construcției arhaice urmează celei din Orlat, consemnată în HEM, ambele din zona Sibiului (v. DA s.v.);

arător adj. în *loc* ~ s.v. *delniță* „bucată de loc **arător**, îngustă și lungă”. După DA, adjectivul are regim restrictiv: numai ca atribut pe lângă *pământ* ~ sau *loc* ~ (Sângeorz-Băi). În astfel de contexte, în dicționarul-tezaur, *arător* figurează pentru sec. al XIX-lea;

afund „adânc” s.v. *lăpast* „noroi **afund**, mocirlă pe marginea râului” (Someș),

concurat de sinonimul din glosă care s-a generalizat;

bătaie s.f. „bătălie” s.v. *fedē* „vlagă, putere, vânjoșie”: *Nu-i fedē în bărbat-mieu [sic!] de când o fost în bătaie* (Huned.). Ultima atestare a cuvântului, în DA, provine din Jarnik-Bârseanu, D.: 299;

cămin „cuptor” s.v. *comeniță* „vatră, cuptor, **cămin**” (Bihor), după DA, ar părea un semantism ieșit din circulație, singura atestare fiind din opera lui Dosoftei;

căsar s.m. „casier” s.v. *lăderiu* „**căsar** comunal” (Jina, Sibiu). Derivatul, în forma *cas(s)ar(iu)*, este consemnat în DA, ca învechit și artificial, pentru Transilv. și Bucov.;

cășuna vb. < lat. **casionare* s.v. *râcâi* „a produce o durere fizică pe neașteptate (fără subiect)”: *Nu te râcâi atâta cu lemnele că-ți cășunează în șele* (Huned.). Atestat în limba veche, *cășuna* a fost inclus și în LB;

dobitoc s.n. „animal domestic” s.v. *pârjac* „om sau **dobitoc** nedezvoltat de ajuns” (Sângeorz-Băi), curent în limba veche, astăzi, în evident declin, pentru acest sens;

dulceață „bomboană” s.v. *bobuță* „bomboană, **dulceață**” (Someș). Atestat la românii din afara țării (TD - Ung., *Gl.*; Rom. Ung., *Gl.*; TD - Bulg., *Gl.*), DLR nu înregistrează semantismul, de unde se poate vedea importanța „atestării involuntare”;

fierbe vb. „a găti” s.v. *șporhei* „cuptorul pe care **se fierbe**” (Bihor), cu atestări pentru limba veche, în DA, s.v. II.1.;

grumaz s.m. „gât (parte externă) s.v. *jgâtă* „umflătură la **grumaz**, gușă, orice umflătură pe cap” (Sângeorz-Băi);

jeler s.m. „clăcaș” s.v. *comințag* (Turda). Cuvântul a circulat în Transilv. până la 1848 (v. DA s.v. 1.).

hurubă s.f. „cocioabă” s.v. *cocioarbă* „bordeu, **hurubă**” (Turda). Lexemul perpetuează forma etimologică din maghiară: *huruba*;

legumă „mâncare gătită” s.v. *bădărău* „pâne [sic!] cu **legumă**” (Someș), cu atestări în DA până la 1900;

limbă s.f. „colectivitate de oameni care vorbesc același grai, au aceeași etnie și aceeași credință păgână sau considerată drept păgână” s.v. *limboață* „nume de ofensă dat străinilor de altă **limbă**” (Gorj). Cu circulație în limba veche, cea mai târzie atestare provine din folcloristica maramureșeană (Bârlea, *Balade*, I: 66);

morțește adv. „ca la mort” s.v. *cânta* „a plânge în gura mare, a boci” (*Se cântă tot morțește* – Turda, Huned.) figurează în DLR s.v. 1., cu mențiunea „înv. și reg.”, pe baza înregistrărilor din diverse părți ale Transilv. (I. Pop-Reteganul, Alexiu Viciu, Papahagi, Maram.). „Atestarea involuntară” din Pașca, *Gl.* ar fi completat tabloul atestărilor din spațiul intracarpatic;

munci vb. s.v. *melești* „**a munci**, a chinui, a schingiui, a zdrobi” (Turda), cu largă răspândire în limba veche, ultimul citat provine din opera lui M. Sadoveanu, Transilv. fiind reprezentată prin *Noul Testament* (1648). Fără comentarii!;

obrăza, *a* ~ vb. „a certa, a face de rușine” s.v. *ciordisi* (Someș), prin

semantismul consemnat, figurează în DLR ca „înv. și reg.” s.v. *obrăzi* 2., pe baza unei comunicări a lui Șt. Pașca din ținutul Hunedoarei: *Am chemat-o și am obrăzat-o pentru ceea ce a făcut*. Cu același înțeles, DA înregistrase *brezi*, după informația folcloristului Sim. Fl. Marian: *L-am brezit pe N.! Să nu te brezesc și pe tine!* Explicabil prin afereză de la *obrăzi*, acesta din urmă a fost confirmat tot pentru Bucovina: *Ți-o spus el ție în față că eu am făcut asta și asta, las' că ți-l obrăzesc eu!* (comunicat din Vicovu de Sus, Rădăuți – DLR s.v. *obrăzi* 1.);

pomină s.f. „amintire” s.v. *zărând* (Bistrița-Năsăud). În sintagma *de rea pomină* „de tristă amintire”, cuvântul s-a păstrat în Basarabia, unde este în uz în vorbirea curentă: *anii de rea pomină* (I. Căpiță, *Icoană ciuruită*. Chișinău, 2008: 32);

schiop adj. s.v. *pedestru* „**schiop**, schilav” (Bistrița-Năsăud) este confirmat de DLR „înv. și reg.” cu exemplificări din Jarnik-Bârseanu, D., I. Pop-Retegănuș, P., Teaha, C.N., iar pentru perioada veche: N. Testament (1648), Anon. Car., LB;

sminti vb. „a luxa” s.v. *ceapță* [fig.] „palmă”: *I-am dat o ceapță de i-am smintit măselele* – (Turda, Bistrița-Năsăud). DLR înregistrează accepția propriu-zisă pentru Transilv., Maram., Ban., dar fără referire la partea organismului indicată de Pașca;

șterc s.v. *ștergură* „gunoi, impuritate în ochi”: *Îmi veni o ștergură în ochi* (Hunedoara). Autorul explică *ștergură*, noul lexem, prin „amestec [sic!] între *șterc* și a *șterge*”. În ceea ce ne privește, propunem refacerea, prin „etapa” **ștercură*, din pl. *ștercuri*. Sub presiunea paronimului *ștergură* „ștergar”, dată fiind circulația acestuia în zonă, activat, contextual, ori de câte ori intra în acțiune vreo *ștercură*, ar fi putut avea loc modificarea, prin absorbție, *ștercură* = *ștergură*. În aceste condiții, suprapunerea și asimilarea paronimelor este firească. În urma modificării, *șterc*, „atestare involuntară” și, totodată, punct de pornire al inovației, ca și rezultatul acesteia, *ștergură*, devin sinonime. Cu alte cuvinte, *ștergură*² (cf. *ștergură*¹ „ștergar”) a asimilat, formal și semantic, *șterc*, uzual în limba veche (cf. *vedea ștercul în ochiul turcilor, iar bârna în ochii săi nu vedea* – N. Costin, după DLR), activ încă la Varlaam, din a cărui *Cazanie* DLR a extras ultimul exemplu;

vopseală s.f. „vopsea” s.v. *buclă*, reprezintă o formă învechită de sg., cu pl. *vopsele* (Jina, Sibiu). Din acest plural, mai târziu va fi „extras” un nou sg., *vopsea*, atestat încă din sec. al XVIII-lea;

zdrențos „zdrențaros” s.v. *goțoi* „îmbrăcat rău, **zdrențos**” (Someș). Calificat „înv. și pop.”, adj. dispune, preponderent, de atestări din Transilv. (v. DLR s.v.).

1.2.3. Majoritar, „atestările involutare” confirmate de dicționare, constau din regionalisme, unele dintre ele, constituind elemente emblematice pentru diferite zone: aria nordică (*cute* s.f. „gresie” s.v. *ciocovete* „obiectele mărunte ce se țin de casă [sic!]: ciocan, **cute**, săcure etc.” – Alba; *ic* s.v. *găvozd* „**ic**, nadă cu care se crapă lemnele” – Someș. Verbul corespunzător *icui*, ca glosă pentru *găvozdi* refl. „**a se icui**, a se îngheșui”, s.v. *zăgazdă*, provine din Maramureș, fapt ce atestă, indirect, prezența bazei derivate în zonă; *împănat* adj. „cusut cu flori” s.v. *pocneală* „gulerul de la cămașa femeilor, lat de un deget și **împănat** de cusături” – Someș; *sorbală* s.f. – reprodus de autor în rostirea locală – „zeamă, supă” s.v. *pârgălău*

„mâncare făcută din bucățele de slănină fripte care se amestecă cu ceapă și se pun în **sorbală**” – Sângeorz-Băi. Glosa este deficitară prin folosirea unor termeni improprii: *pârgălău* semnifică „adaos, prăjeală, cu care «se dreg» supele”, nu „mâncare gătită”); Transilv. (*baie* s.f. „mină” s.v. *bormașină*, *cerime*, *croișlog*, *foarot*, *gaură*, *hudă*, *ibărsic*, *iongări*, *jmont*, *lauf*, *lemnitură*, *loașină*, *mâna*, *moleț*, *pilugă*, *pomnătură*, *râznă*, *șticaiz*, *știurț*, *șut*, *văsăriș*, *șubăr*; *băieși* s.m. pl. „lucrători, muncitori în *baie*, mineri” s.v. *burbalău*, *cheltuială*, *gaură*, *iongări*, *leger*, *mijgoarț*, *panță*, *pilugă*, *prustuli*, *șoroabă*, *ștrof*, *șutar*, *troc*; *vinars* „rachieu” s.v. *pliuhă* „**vinars** slab și cu gust rău” – Sângeorz-Băi). Omisiunea acestora din repertoriu, regretabilă, afectează capacitatea de reprezentare a lucrării pentru zona în cauză; Mold., Bucov. (*baraboi* s.m. „cartof” s.v. *grampină* „crumpenă, **baraboi**, nap” – Valea Someșului. După DA s.v. *baraboi* 2., cuvântul circulă în Mold., Bucov. și sporadic prin Trans.; *bortă* s.f. s.v. *budulău* în compusul *fântână cu bortă* „construcție cilindrică săpată în pământ, care servește ca sursă de apă la sate” – Someș. Determinantul cu care a fost asociat numele relevă vitalitatea semantismului arhaic *fântână* „izvor” în partea de nord a Transilv. și, totodată, extensiunea regionalismului *bortă*, specific pentru Mold., Bucov. De altfel, lexemele citate confirmă „dinamica limtelor dialectale” – Cazacu 1963: 27–40 – multe dintre moldovenismele recunoscute traversând munții în spațiul intracarpatic (v. *infra*) sau ardelenisme parcurgând traseul invers); Mold., Transilv. (*bostan* s.m. „dovleac” s.v. *halcă* „jumătatea unui **bostan** sau castravete” – Turda; s.v. *ludaie* „**bostan** bun de mâncat” – Sălaj, s.v. *paleucă* s.f. „mâncare pregătită din mămligă și ulei din sâmburi de **bostan**” – Sângeorz-Băi; Transilv., Ban. (*cucuruz* s.m. și n. s.v. *cucuruzaștină* „locul unde a fost semănat **cucuruz** – Turda”; s.v. *ciolomadă* s.f. „porumb, **cucuruz**” – Valea Someșului; s.v. *puțiene* – Someș; s.v. *lăpiștoc* „turtă de făină de **cucuruz**” – Sângeorz-Băi); Transilv., Ban., Olt. (*corfă* s.f. s.v. *tăcre* „coș, **corfă**” – Someș; *crumpenă* s.f. „cartof” s.v. *grampină* „**crumpenă**, baraboi, nap” – Someș);

Dintre lexemele enumerate rămase în afara corpusului de cuvinte, unele prezintă importanță prin calitatea de elemente reprezentative pentru repartitia dialectală a dacoromânei: *cute* s.v. *ciocovete*, *cucuruz* s.v. *mălai*; *ic* s.v. *găvozd*, *pântece* s.v. *tâmbuși* sau de elemente susceptibile de a alcătui arii corelative: *pănură* s.v. *friș*; *huiș*. Unele dintre acestea divid dacoromâna și creează arii colaterale: *cute* (nord), *gresie* (sud); *burtă* (Munt.) – *pântece* (Mold.) – *foale* (Criș.) – *pâncete* (Ban.); *pănură* (nord) – *aba*, *dimie* (sud).

1.3. Prin specificul său, glosarul de față aduce informație suplimentară asupra vocabularului dialectal (inedit, atestat, învechit, regional etc.). În afara domeniului respectiv, lucrarea amintită relevă fapte din domeniul gramaticii propriu-zise. Acestea sunt mai puțin numeroase, dat fiind profilul lucrării.

1.3.1. Particularități morfologice regional-învechite: pronume în variante regionale, *nost* s.v. *acătarite*: *Popa nost nu are atarite avere, dâns* s.v. *anușcând*: *Anușcând am fost la dâns, da nu mă mai duc (ib.)*, forme nominale învechite de *pl. tant.*, înregistrate în LB: *îmblăcii* „îmblăciu”: *mâneru îmblăciilor* s.v. *ciuzi*;

hădaraga îmblăciilor s.v. *dârjea*; singulare învechite: *vopseală* s.v. *buclă*, plurale noi, concomitent cu lexemul creat: *feștele* „vopsele” < **feșteală* < *fești*; forme verbale: învechite *îmblăt* fig. „bat, snopesc în bătaie”: *Să nu te apristui pe la fată că te îmblăt* s.v. *apristuiesc*, *înhoalbă (ochii)* s.v. *îmbălgina*, *se măsură* s.v. *măsurîș*: *timpul când se măsură*.

1.3.2. O altă categorie grupează forme distincte, create în urma accidentelor fonetice: haplogogie: *coanele* „ielele” < *cocoanele* s.v. *ciriclii*; afereză: *mestecat* < *amestecat* s.v. *bodogală*, *mânjoală*; *stupuș* < *astupuș* s.v. *dușnic*.

1.3.3. Masa lexicală excerptată, exterioară corpusului de cuvinte, relevă, la nivelul vocabularului dialectal, fapte care nu pot fi trecute cu vederea decât păgubind evoluția limbii în ansamblul ei. Acestea se constituie din mai multe categorii:

Cuvinte noi, apărute prin derivare:

creații integrale: *a feța (pâinea)*, formație independentă față de cea semnalată de Polizu, *Dicț.* Deosebirile stau în conjugare și în semantism; *desrăsuci*, *feștele*;

creații parțiale, prin refacere (amplificare), prefix: *aseamăn*, *desrăsuci*, *înholba*, *nedespoiat*, *nesfârâmat*; substituție de sufix: *purculeț* < *purculete*, tranșă finală: *bordeu* < *bordei*; simplificare, afereză: *coanele*, *stupuș*.

prin compunere: *căldare de fiert*, *făină de cucuruz*, *făini de piatră*, *fântână cu bortă*, *frunză de cucuruz*, *neam slab*.

expresii: *a face mușama*; *a se înveli la cap*; *pe țică*, *pe mică*; *a sta nod*.

elemente lexicale învechite: *bătaie*, *căsar*, *dulceață*, *grumaz*, *legumă*, *limbă*, *șterc*.

dezvoltări semantice: *boabe*, *ciopor*, *dambla*, *pânzărie*.

regionalisme cu valoare emblematică pentru repartiția dialectală a dacoromânei: *cute*, *ic*, *pănură*, *pântece*.

ABREVIERI

AFLR	<i>Arhiva fonogramică a limbii române</i> a Institutului de Lingvistică „Jorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române.
Bârlea, <i>Balade I–II</i>	Pr. I. Bârlea, <i>Balade, colinde și bocete din Maramureș</i> . București, Editura „Casei Școalelor”, 1924.
Caragiale 2000	I. L. Caragiale, <i>Opere</i> [vol.] II. <i>Teatru. Scrieri despre teatru. Versuri</i> . Colecția „Opere fundamentale”. Coordonator: acad. Eugen Simion. Ediție îngrijită de Stancu Ilin, Nicolaie Bârna, Constantin Hârlav, București.
Cazacu 1963	Boris Cazacu, <i>Despre dinamica limitelor dialectale</i> , în FD, V, p. 27–40, și în <i>Studii de dialectologie română</i> , 1966, p. 73–90.
DA	Academia Română, <i>Dicționarul limbii române</i> , București, 1913–1948.
DDRF	Frédéric Damé, <i>Nouveau dictionnaire roumain-français</i> . [Vol. I–IV]. Bucarest, Imprimerie de l'État, 1893–1895.
Dimitrescu, <i>Locuțiuni</i>	Florica Dimitrescu, <i>Locuțiunile verbale în limba română</i> , București, 1958.
DGS	<i>Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice</i> , volumul I, literele A–C,

- București, 2009; volumul II, literele *D–O*, București, 2010; volumul III, literele *P–Z*, București, 2011, coord. Maria Marin.
- DLR Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 și urm.
- Frâncu–Candrea, M. Teofil Frâncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*. Scriere etnografică cu 10 ilustrațiuni în fotografie, București, 1888.
- Iordan 1944 Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, Institutul de Lingvistică Român.
- Iovescu, N. Ion Marin Iovescu, *Nuntă cu bucluc*. [București], Editura pentru Literatură, 1969.
- Jarnik–Bârseanu, *Doine* Dr. Ioan Urban Jarnik și Andrei Bârseanu, *Doine și strigături din Ardeal*. Date la iveală de ..., București, 1885 (Edițiunea Academiei Române).
- HEM Bogdan Petriceicu-Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, tom. I–III, București, 1877–1893; ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, 1972, 1974, 1976.
- Lexic. reg. *Lexic regional*, I, redactor coordonator: Gh. Bulgăr, 1960; II, redactor-coordonator: Lucreția Mareș, 1967 (Societatea de Științe Istorice și Filologice).
- LR „Limba română”, București, 1952 și urm.
- MAT. DIALECT. I *Materiale și cercetări dialectale*, [vol.] I [București, 1960] (Academia Republicii Populare Române. Filiala Cluj. Institutul de Lingvistică). Pușcariu 1937 Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj. București.
- MDA Academia Română, Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan-Al. Rosetti; *Micul dicționar academic*, vol. I, literele *A–C*, 2001; vol. II, literele *D–H*, 2002; vol. III, literele *I–Pr*, 2003; vol. IV, literele *Pr–Z*, 2003, București, UE.
- Pamfile, Lupescu, *Crom*. Tudor Pamfile și Mihai Lupescu, *Cromatica poporului român*. București, 1914.
- Papahagi, *Maram*. Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, Editura Cultura Națională, 1925.
- Păcală, *Rășinari* Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915.
- Pușcariu 1937 S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj – București.
- Rom. Ung., *Gl*. Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Românii din Ungaria*. Texte. Glosar. Studiu lingvistic, București, Editura Academiei Române, 2013.
- SDLR August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*. Edițiunea întâia, Iași, 1939.
- Suciu II Emil Suciu, *Influența turcă în Contribuții la studiul limbii române literare, secolul al XVIII-lea (1688–1780)*. Coordonatori: Ion Gheție și Gheorghe Chivu, p. 153–190.
- ȘIO Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*. I. *Introducerea*. II. *Vocabularul*. 1. *Vorbe populare*. 2. *Vorbe istorice*. București, Editura Socec, 1900.
- TDM III *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1987.

TD – Ung., <i>Gl.</i>	Maria Marin, Iulia Mărgărit, <i>Graiuri românești din Ungaria</i> , 2005.
TD – Bulg., <i>Gl.</i>	Victorela Neago, Iulia Mărgărit, <i>Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei</i> . Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar, 2006.
Teaha CN Zanne, P. I–X	Teofil Teaha, <i>Graiul din valea Crișului Negru</i> , București. Iuliu A. Zanne, <i>Proverbele românilor</i> , vol. I–X, [București], 1895–1912.

RÉFLEXIONS SUR UN GLOSSAIRE DIALECTAL. Attestations „involtaires” (V)

RÉSUMÉ

En prenant comme point de départ un glossaire dialectal, le travail propose d'identifier les mots dignes d'intérêt, trouvés dans des définitions ou citations illustratives, mais non valorisés par l'auteur du volume et restés en dehors du corpus proprement-dit.

Étant donné qu'ils peuvent être utilisés comme matière linguistique pour de différents problèmes même s'ils ne fussent jamais inscrits dans la sphère d'intérêt du moment lors de l'élaboration du répertoire lexical, l'auteur du présent article les a définis *des attestations involtaires*.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române